

ЖАНРОВА МОДЕЛЬ РОМАНУ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ «1709»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 821.161.2-31.09(71)

Чорнобаєв О. Жанрова модель роману Леоніда Полтави «1709»; 8 стор.; бібліографічних джерел – 4, мова – українська.

Анотація. У статті досліджено жанрову модель роману Леоніда Полтави «1709», визначено основні сюжетні лінії твору, з'ясовано різновидну специфіку художнього тексту, що полягає у введенні в його канву елементів романтизму та політичного змістового навантаження.

Визначено, що роман містить дві основні сюжетні лінії, які цілісно розкривають політичну й ментальну картини України кінця XVII – початку XVIII століть. Образ Івана Мазепи як політичного діяча подано з максимальною точністю, а образ народу романтизований. При написанні твору Леонід Полтава використав архівні й історичні джерела, що підсилюють історичну й художню правду роману. Що ж до введення в епічну канву образів-символів, то вони здебільшого романтизують образ народу.

Ключові слова: жанрова модель, історичний роман, література діаспори, сюжетні лінії, хронікальність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Українська література представлена багатьма іменами письменників, які в силу певних причин опинилися за межами своєї Батьківщини. Для них чужина не стала перепоною, адже духовно вони залишалися з Україною і своїм народом. Одним з таких митців був Леонід Полтава – Єнсен, Пархомович (1921 – 1990) – високоосвічений інтелегент, людина різноманітних гуманітарних уподобань і інтересів. Леонід Полтава – різножанровий письменник. Значне місце у творчій спадщині митця посідає проза. Минуле, розмірковування над науково-технічною революцією і політичним устроєм усього світу, інтриги, пригодництво, осмислення історії – усе це притаманне епіці Леоніда Полтави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доробок письменника практично не досліджений літературознавцями. Окремі згадки про його епічні твори знаходимо в Ю. Григорієва, І. Кошелівця, І. Левадного, Л. Йолкіної. Зазначені дослідники здебільшого приділяли увагу ідейно-тематичній складовій творчості митця, тож практично невивченою залишилась жанрова сторона художніх текстів.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні жанрової специфіки роману Леоніда Полтави «1709».

Виклад основного матеріалу. Особливість творчості письменників діаспори полягає в тому, що вони на відміну від радянських митців, мали повну свободу творчості. Інформаційний простір був цілком відкритий для роботи майстрів пера. У своїй повісті «Над блакитним Чорним морем» Леонід Полтава словами одного з героїв говорить, що служити Україні можна й на чужині. Для цього треба здобути знання, працювати інтелектуально. Фактично це і є постулат самого Леоніда Полтави.

Митець прискіпливо ставився до оцінки різних моментів в історії України, вивчаючи й досліджуючи матеріали в іноземних архівах і бібліотеках. Він опрацьовував документи історичні, культурологічні, музикознавчі, театральні й інші.

Тому художнім, зокрема прозовим творам, притаманна достовірність, відповідність історичній правді, хронікальність. Одним з найвідоміших творів письменника є його роман «1709», присвячений трагічним подіям в історії нашої держави.

Події в романі розгортаються двома сюжетними лініями: «лінія Мазепи і лінія народу» [2, с. 11]. Перша з них хронологічно охоплює час від того моменту, як самодержцем Московії став цар Петро I., а друга часово передус першої, коли гетьман Самойлович уже тікав на північ, а його місце мав зайняти Іван Мазепа.

Автор, опираючись на історичні документи, фактично показує дві ключові постаті – гетьмана і царя. Тим самим письменник створює широке художнє полотно, яке вміщує значні хронологічні рамки стосунків між Україною і Московією, не оминаючи й тимчасової (у потрактуванні гетьмана та й цілого народу) Переяславської угоди 1654 р., що була укладена лише як така, яка звільняла Україну з-під Польщі. Змалювання таких широких часових меж історичної дійсності в літературі притаманне романістиці. Історична наука концентрує увагу на складних знакових фактах, які не завжди мають однобічне трактування. Подібне ми спостерігаємо в романі, зокрема, коли йдеться про співпрацю гетьмана з князем Голіциним під час військових дій у Криму.

Загалом автор характеризує діяльність Мазепи як багатовекторного суперечливого політика з чіткою політичною метою – вивести Україну зі складу Московської імперії. Прикладом неординарності постаті гетьмана може бути той факт, що саме війська Івана Мазепи придушили повстання проти Польщі під керівництвом Семена Палія. Це був украй непопулярний і жорстокий хід гетьмана, у результаті якого Палія заслано до Сибіру. Але, пішовши на жертви й непопулярні дії, «учень Макиєвелі» (авторська характеристика за І. Борщаком) до українських земель приєднав окуповану Польщею частину України, ліквідувавши на них польський державний устрій. Щодо цього

Ілько Боршак зазначив: «Як справжній учень Макиєвеля, Мазепа не завагався і рішив пожертвувати для цієї мети Палієм» [1].

Роман має назву «1709» лише тому, що цей рік був переломним, роком надій і сподівань, роком внутрішніх непорозуміннь і врешті-решт – трагедії. Назва твору свідчить про інтерес автора до знакової події. І гетьман Мазепа, і цар Петро змальовуються не одноосібно, а в певному оточенні. Так, Мазепа знаходиться в оточенні Орлика, Войнаровського, Жана Балюза, а поруч із Петром – Меншиков і Голіцин. Обране письменником оточення гетьмана цілком вмотивоване. Так, Валерій Шевчук зазначає так: «Найбільше ж матеріалу для вияснення причин повстання Івана Мазепи подає у своїх договорах, маніфестах, зверненнях та листах генеральний писар, а по тому й гетьман – наступник Івана Мазепи Пилип Орлик» [4, с. 286]. Змалювання цього оточення веде Леоніда Полтаву до відтворення епохи, яка у свою чергу представлена політичною ситуацією в тогочасній Російській імперії. Це й інтриги, і міжнародне тло, і соціально політичні обставини в Україні, інших куточках Російської імперії та західному світі. Усе перераховане вище і становить сюжетну лінію твору, пов'язану з політичною діяльністю Івана Мазепи. Поруч розгортається, як зазначалося вище, лінія народу. Щоб відтворити епоху, письменник вводить у роман низку героїв, які допомагають читачеві зрозуміти менталітет і життя різних соціальних верств тогочасної України. Образ народу вималюється через побут селянської родини Гармашів, зокрема, автор виділяє представника цієї хліборобської династії – Остапа. Саме він уособлює образ трударя-українця, який веде активну боротьбу за свій народ. Серед усіх образів-персонажів, що є вихідцями з простого люду, Леонід Полтава концентрує увагу саме на ньому. Тут варто зробити припущення, що вибір цього імені не випадковий. Йдучи за традицією героїки М. Гоголя, автор обирає саме таке ім'я. І такі випадки для творчого доробку письменника не є поодинокими. Так, у повісті «Над блакитним Чорним морем» Леонід Полтава дає теж ім'я Остап головному герою.

Побратим Остапа Гармаша – нащадок запорожців Сидір Вовк є прикладом козацької мужності й звитяги. Для них обох Батьківщина – це їх земля, на якій вони працюють, і люди, які живуть поруч. Патріотична ідея роману велика у своїй простоті – чесно працювати, поважати свого ближнього й за наявної загрози захищати свою землю ціною життя.

Леонід Полтава – письменник-дослідник, який виступає як історик-компілятор, тому зібраний ним матеріал не потребує авторських коментарів і пояснень. Автор постає ніби репортер з місця подій, і в той самий час він небагато говорить від себе, залишаючи читачеві самостійно оцінити ситуацію. Це особливість стилю Леоніда Полтави.

Специфікою роману «1709» є те, що історична правда трансформується в художню. Автор використовує цікавий архівний матеріал з національної бібліотеки в Парижі, стародруки, праці істориків, зокрема дослідження Ілька Боршака. Завдяки вивченим архівним матеріалам у романі з'являється представник його величності короля Франції Жан Казимір Балюз, який передає атмосферу і свої враження від відвідин гетьманської столиці Батурина в листах: «На кордонах України зустріла мене почесна варта і з великими почестями ввела в місто Батурин, де стоїть замок володаря Мазепи. Колись він, хоча козацького походження, але із славного шляхецького роду, мав придворну рангу при королі Казимірі» [3, с. 46]. Автор в прагненні достовірності змалюваного ним образу гетьмана й далі цитує французького посланця, формуючи образ гетьмана: «Мій батько добре знав його, навіть я в юні літа бачив пана Мазепу при дворі – гарного й стрункого ... Він любить прикрашувати свою розмову латинськими висловами і справді у знанні цієї мови може легко суперничати з нашими найкращими отцями-єзуїтами. Узагалі його мова вибаглива та добірна, але говорить мало, воліючи більше слухати» [3, с. 46-47]. Йдеться про високий культурний рівень української еліти, яка обирає європейські орієнтири розвитку. Такі ж посили щодо постаті Мазепи й України знаходимо й в І. Боршака: «Мазепа з деяким кокетством залюбки відповідав на святах чистою мовою Лівія та Цицерона, тоді як у Москві Петро ледве міг знайти одного перекладача до латини. «Козацька країна», як її називали тодішні європейські географи, багато вище стояла у той час освітою, ніж Московщина, вкрита ще варварською темрявою» [1].

Роман серед інших історичних творів виділяється тим, що в ньому автор подає читачеві дипломатичну сферу й стосунки українських гетьманів з іншими країнами та їх лідерами. Це є необхідною умовою для відтворення історичного тла, оскільки Україна в силу свого географічного розташування завжди була в центрі міжнародного політикуму.

Образ гетьмана створюється автором поступово (приклад класичної еволюції образу). З одного боку він розкривається через призму бачення згадуваного вище Жана Балюза, а з іншого – через поведінку героя. Так, гетьман змальований у надзвичайно складних обставинах, які відповідають історичним фактам, тому слід говорити, що події та образи твору відповідають художній правді. Але автор у змалюванні Івана Мазепи оминає шкідливих, поданих І. Боршаком: «Якщо вірити описові, знайденому нами в одному невиданому рукописі Вольтера, то Мазепа був середнього росту, «досить поганий на вид, менше-більше такий, як зображують у римській історії Великого Манлія». Зате звертали на себе увагу його білі, ніжні, виплекані, виразисті руки» горда голова з білими кучерями, довгі, звисні вуси, а передовсім вражен-

ня достоїнності та суворості, з'єднане з ніжними та вибагливими рухами» [1].

Роман має окремі риси романтизму. Але це проявляється не на всіх його рівнях. Так, факт військової поразки Івана Мазепи не може бути ознакою романтичного твору, тому слід говорити лише про елементи романтизму, які стосуються якостей гетьмана. Це його інтелект, хитрість, авторитет, стриманість, виваженість. Тобто те, що автор, домислюючи в залежності від ситуації додав частково від себе. Тож це не дає нам права говорити про Мазепу як про романтичного героя.

Роман «1709» є твором, який розбив літературну традицію, де постать гетьмана романтизована шляхом уведення любовних пригод Мазепи (Дж. Байрон, Б. Леккий та ін.), оскільки саме цей елемент у художньому полотні зведений до мінімуму.

Згадана вище друга сюжетна лінія, головним героєм якої є народ, – серйозне доповнення лінії гетьмана, оскільки саме вона подає нам соціальне тло, культурологічний, ментальний фон українського суспільства. Самостійно ці дві сюжетні лінії розглядати неможливо, бо вони допомагають одна одній і фактично формують сюжетну цілісність твору: ментальним центром у романі постає хутір Гармашів, а інтелектуально-політичним – Батурич. Отже, хутір Гармашів – це Україна в мініатюрі, хоча у романі широко подається географія країни (змалювання гетьманської столиці, місто Ромни, місцевість біля Десни тощо).

Важливим є зображення в романі пробудження свідомості народу-грецькосія (образ Остапа). Розуміння ситуації, нехай і не одразу, розкриває глибину усвідомлення народом своїх прагнень.

У другій сюжетній лінії елементами романтизму є образ гетьманської шаблі, яка була збережена й постала як символ боротьби за волю й незалежність; образ співця-кобзаря, який надихає піснею козаків і гине від рук ворога. Яскравих традиційних романтичних рис набуває образ Остапа, який залишає домівку, іде на війну й гине, рятуючи побратима, а його кінь вертається на рідне подвір'я.

Зауважимо, що еволюція селянства передається саме через образи-символи: спочатку виникає образ плуга, як символу хліборобської праці,

вкраденого москалями, а потім – символ шаблі з відповідним їй маркером.

Аналіз епічних творів Леоніда Полтави засвідчує, що політичні погляди митця та ідеологічна платформа українського націоналізму, якої він дотримувався, мали значний вплив не лише на зміст творів, а й на їх жанрову специфіку. Тож і постать Мазепи та народу постають в його інтерпретації відповідно спрямованими, подібно до того, як образ гетьмана розуміє і Ілько Борщак: «Мазепа був передовсім патріотом, перед яким стояла ідея одноцільної України, що зуміла би забезпечити собі повну незалежність від Росії і від Польщі. Його план був передуманий і добре підготовлений, він ішов до нього як до єдиної цілі все своє життя» [1].

Досить цікавою є мова досліджуваного твору. Так, політична площина художнього тексту реалізується через мову автора-публіциста (цілком імовірно, що тут відіграла роль журналістська практика Леоніда Полтави), лінія народу подана мовою письменника-прозаїка. Але це розмежування робиться нами умовно, оскільки мова твору творить цілісну картину.

Висновки. Отже, твір Леоніда Полтави «1709» є історичним романом з елементами романтизму, які не дають достатніх підстав характеризувати твір як романтичний. Перша сюжетна лінія розкриває складну політичну ситуацію, у якій опинилась Україна. Сам Іван Мазепа в романі перш за все політик, усе інше автором детально не прописується, зокрема й інтимна лінія, його стосунки з Мотрею Кочубеївною. Від цієї інтриги автор відходить свідомо. Тому роман «1709» – історичний з політичним змістовим навантаженням, у якому правдиво відтворена епоха з показом життя і побуту українців кінця XVII – початку XVIII століть.

У подальшій роботі над вивченням жанрової специфіки роману Леоніда Полтави «1709» необхідно детально розглянути особливості структуризації кожної із сюжетних ліній та вивчити сюжетні відгалуження, які відповідають лініям окремих героїв та подій. На макрорівні також варто розглянути специфіку творення як героїв першого, так і другого плану. Особливої уваги заслуговують образи-символи та їх функціонування в романі.

Література

1. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Ілько Борщак, Рене Мартель. Електронний ресурс / <http://www.rulit.me/books/ivan-mazepa-zhittya-j-porivi-velikogo-getmana-read-192009-1.html>
2. Йолкіна Л. Смак сонця – смак життя / Лариса Йолкіна // Полтава Л. Тисяча сімсот дев'ять / Леонід Полтава. – К.: Українська видавнича спілка, 2004. – С. 5 – 14.
3. Полтава Л. Тисяча сімсот дев'ять / Леонід Полтава. – К.: Українська видавнича спілка, 2004. – 240 с., іл.
4. Шевчук В. Причини повстання Мазепи / Валерій Шевчук // Леонід Полтава. «1709». Валерій Шевчук Причини повстання Мазепи. – Полтава: ТОВ «РІК», 2016. – С. 262 – 301.

Александр Чернобаев

ЖАНРОВАЯ МОДЕЛЬ РОМАНА ЛЕОНИДА ПОЛТАВЫ «1709»

В статье исследована жанровая модель романа Леонида Полтавы «1709», определены основные сюжетные линии произведения, выяснена специфика художественного текста, которая состоит во введении в его канву элементов романтизма и политической смысловой нагрузки.

Определено в статье, что роман содержит две основные сюжетные линии, которые целостно раскрывают политическую и ментальную картины Украины конца XVII – начала XVIII веков. Образ Ивана Мазепы как политического деятеля подано с максимальной точностью, а образ народа романтизирован. При написании произведения Леонид Полтава использовал архивные и исторические источники, которые усилили историческую и художественную правду романа. Что касается введения в эпическую канву образов-символов, то они в основном романтизируют образ народа.

Ключевые слова: жанровая модель, исторический роман, литература диаспоры, сюжетные линии, хроникальность.

Oleksandr Chornobaiev

THE GENRE MODEL OF THE NOVEL "1709" BY LEONID POLTAVA

Summary. The article explored the genre model of the novel "1709" by Leonid Poltava, defined main storylines of the work, it is found out the diverse specific of the literary text that consists in introduction to his outline of elements of romanticism and political semantic loading.

Determined that the novel contains two storylines that reveal mental and political pictures of Ukraine the end of XVII – the beginning of the XVIII centuries. The image of Ivan Mazepa as a political figure presented with the maximum precision, and the image of the people romanticized. Leonid Poltava, writing a work, used archival and historical sources that have strengthened the historical and art truth of the novel. As for introduction to an epic outline of images and symbols, they generally romanticizing an image of the people.

Keywords: the genre model, the historical novel, diaspora's literature, storylines, chronicle.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2016 р.

© **Чернобаев Александр Викторович** – старший викладач кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.